

ІСТОРІЯ

УДК 94(477.83/.86)“1943/1947”

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-3-1>**Вадим ПРОКОПОВ,***orcid.org/0000-0001-5120-9419*

кандидат історичних наук,

старший викладач кафедри філософії, соціології та історії
Дніпровського державного аграрно-економічного університету
(Дніпро, Україна), *vadim.prokopov@gmail.com*

ЖИТЛОВІ УМОВИ УКРАЇНСЬКИХ ПОВСТАНЦІВ І ПІДПІЛЬНИКІВ ЗАКЕРЗОННЯ 1944–1947 РР.

У статті досліджуються умови проживання українських комбатантів 1944–1947 рр. Зроблено аналіз побутових аспектів життя воїнів Української повстанської армії в екстремальних умовах партизанської війни. На початку статті представлено короткий огляд історіографії питання.

Мета статті дослідити житлові умови повстанського життя на Закарзонні 1944–47 рр. та їх вплив на морально-психологічний стан повстанців. Автор розглядає житлові умови як в лісових таборах, так і в селищах, де перебували підпільні ланки Організації українських націоналістів. Зазначається, що умови проживання залежали від ситуації у терені, але зазвичай вони були вкрай складними і суворо регламентованими.

Стаття детально описує різноманітні умови, з якими стикалися українські комбатанти під час боротьби за незалежність. Підкреслюється, що найбільш вигідними умовами для проживання українських повстанців і підпільників були саме квартирування у селах. Селяни часто давали у розпорядження партизанам стодоли і стріхи, якщо не мали можливості для більшої гостинності. Рівень добровільності таких квартирувань зазвичай був високим, адже в умовах партизанської війни саме підтримка місцевого населення була вирішальною для продовження боротьби.

Ретельно досліджені екстремальні умови боротьби та їх вплив на житлові умови, включаючи постійні переїзди, бойові зіткнення, нестатність часу для сну та відсутності навіть прийнятних умов відпочинку. Аналізується роль криївок як таємних місць притулку, але по своєму екстремальних. Автор звертає увагу на важливість для українських повстанців та підпільників знаходження вигідних місць для проживання у селах.

У висновку автор стверджує, що вояки сотень УПА та підпільники боївки ОУН мали по-своєму однакове житлове становище. Підкреслено, що війна, як кризова ситуація, суттєво впливала на можливість вояків відпочивати та спати.

Ключові слова: ОУН, УПА, житло, криївки, повсякдення, Закарзоння, повстанці.

Vadym PROKOPOV,*orcid.org/0000-0001-5120-9419*

Candidate of Historical Sciences,

Senior Lecturer at the Department of Philosophy, Sociology and History
Dnipro State Agrarian and Economic University
(Dnipro, Ukraine), *vadim.prokopov@gmail.com*

LIVING CONDITIONS OF UKRAINIAN INSURGENTS AND UNDERGROUND FIGHTERS IN ZAKERZONNIA REGION IN 1944–1947

The article explores the living conditions of Ukrainian combatants from 1944 to 1947. An analysis of the domestic aspects of life of the soldiers of the Ukrainian Insurgent Army in the extreme conditions of partisan warfare is conducted. At the beginning of the article, a brief overview of the historiography of the issue is presented.

The key issue of the article is to investigate the living conditions of insurgent life in Transcarpathia from 1944 to 1947 and their impact on the morale and psychological state of the insurgents. The author examines housing conditions both in forest camps and in settlements where underground cells of the Organization of Ukrainian Nationalists were located. It is noted that living conditions depended on the situation in the field, but typically they were extremely challenging and strictly regulated.

The article provides a detailed description of the various conditions Ukrainian combatants faced during their struggle for independence. It emphasizes that the most advantageous living conditions for Ukrainian insurgents and underground members were found in rural areas. Villagers often made barns and roofs available to partisans if they couldn't offer

more hospitality. The level of voluntariness in such accommodations was usually high, as local support was crucial for sustaining the struggle amidst partisan warfare.

The extreme conditions of warfare and their impact on housing conditions are thoroughly examined, including constant relocations, combat encounters, insufficient time for sleep, and the absence of even basic conditions for rest. The role of hideouts as secretive shelters is analyzed, highlighting their extreme nature. The author emphasizes the importance for Ukrainian insurgents and underground members to find favorable living locations in rural areas.

In the conclusion, the author asserts that soldiers of the UIA and members of the underground units of the OUN shared a similar housing situation. It is emphasized that war, as a crisis situation, significantly affected the ability of soldiers to rest and sleep.

Key words: OUN, UPA, housing, hideouts, everyday life, Zakarpattia, insurgents.

Постановка проблеми. Під час воєнних конфліктів сторонні спостерігачі зазвичай зважають на сили сторін, маневри, битви, факти, однак рідше хто задумується про побутові умови комбатантів. Житло, як місце для відпочинку, сну, умовної безпеки та захисту від мінливості природи – надзвичайно важливе для людського існування. Особливо цей фактор загострюється під час війн, тим паче партизанських, якою була боротьба ОУН і УПА. Детальне аналіз побутових аспектів життя людей в екстремальних умовах підпілля та повстанської війни розширить наше розуміння їхнього середовища та обставин, що впливали на них. А також дозволить порівняти умови в яких воюють сучасні українські захисники.

Аналіз досліджень. Житлові умови зазвичай розглядаються в контексті повсякденних аспектів боротьби ОУН і УПА. До таких належить нарис про УПА на Закарпатті М. Іваника, де подана стисла інформація про повстанський спосіб життя (Іваник, 2012: 401–448). Уявлення про матеріальне забезпечення в УПА та організацію старшинських шкіл дає стаття І. Патриляка (Патриляк, 2004: 246–259). Цікавою є стаття В. Ковальчука, де він аналізує вплив погодних умов на воїнів УПА (Ковальчук, 2016). Питання влаштування і побуту криївок цікавили багатьох дослідників. Суттєвими на цю тему для нашого дослідження є стаття О. Стасюк (Стасюк, 2011), монографія М. Паньківа (Паньків, 2012) та стаття П. Потічного з 38-го тому УПА (Літопис, т. 38: с. 7–27). Різноманітні сторони повсякдення УПА цілісно описані в розділі монографії дрогобицького дослідника В. Ільницького про Карпатський край ОУН (Ільницький, 2016). У статті автора в контексті матеріальних аспектів життя повстанців та підпільників окреслено їхні житлові умови (Прокопов, 2015).

Мета статті: дослідити житлові умови повстанського життя на Закарпатті 1944–47 рр. та їх вплив на морально-психологічний стан повстанців.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з 1944 р. на Закарпатті сотні УПА облаштовували укріплені лісові табори з ровами і окопами. Вояки

жили в землянках та топили дровами (Літопис, т. 4: 247, 275, 295; Чорна, 2016: 71–72). У подальшому сотні та чоти, що оперували окремо, намагалися, за можливості, побудувати табір та склади для нього. Укріплені місця на більш-менш сталий період створювали не тільки зимою, але й в теплу пору року. Однак, не всім вдавалось довго протриматись в одному таборі через постійні бойові дії (ОУН і УПА, 2000: 85; Чорна, 2016: 64; Літопис, т. 39: 119).

Лемківські сотні були у вигідніших умовах гірських лісових масивів і могли спорудити десятки колиб. Сотня «Дідика» робила зимові землянки з дерев'яними лежанками та пічкою. У вкритих снігом колибах воякам було доволі затишно (Дубницький-Кілко, 2004: 83–84; «В рядах УПА», 1957: 235–236). Сотня «Хріна» теж будувала, копала, заготовляла харчі. Однак, їй щастило менше – поляки почали наступ на табір і його довелось залишити. Далі повстанці будували ще чотири табори, які постійно знаходили ворожі війська (Дубницький-Кілко, 2004: 298, 300–303; ОУН і УПА, 2000: 204–205).

Пізньою осінню 1945 р. сотня командира «Біса» (курінь «Залізняка», Любачівщина) будувала лісовий табір і землянки на зимівлю. За тиждень повстанці збудували 17 землянок з бійницями та кількома входами. У середині кожної ставилася піч для обігріву. Перебування у лісовому таборі взимку було відносно безпечним, адже в 1945–1946 рр. польські війська ще не наважувались заходити в ліси, особливо в мороз та снігопад (Кметь, 2000: 37, 125).

Для табору намагались вибрати вдалий природний ландшафт – річку з високим берегом, густий ліс або острови серед боліт. Влітку 1947 р., щоб оминати небезпеку, сотенний «Шум» розділив свій відділ на чоти, одна з яких на кілька днів стала табором на острові серед торф'яних боліт. Табір був добре захищений та замаскований, а головне – вояки могли трохи розслабитись та відпочити (Кметь, 2000: 165, 209–210).

Є. Кметь та В. Чорна відзначали, що вигідним для повстанського лісового табору було розта-

шування на етнічній межі між українськими та польськими селами, оскільки польське військо не сподівалось, що УПА отабориться так близько (Кметь, 2000: 96; Чорна, 2016: 53).

На підстаршинському вишколі в 1945 р. були присутні вояки чи не з усього Закерзоння, і їх треба було якось влаштувати на ночівлю. Кожен рій будував власну колибу, кухню, вбиральню (Гук, 1994: 315–316). Лісові табори були комфортнішими для проживання влітку, але часті відвідини навколишніх сіл призводили до розкриття їхньої присутності ворогу (Літопис, т. 29: 154–157).

У таборах – у землянках чи колибах, під час дощу могло сильно залити водою, і їх доводилось будувати знову. Зливи так часто гасили вогонь, що не можна було навіть приготувати їжу. У таких таборах повстанці вмощувалися «на твердому лежку, зробленому з гілок дерева, моху та ялини» (Кметь, 2000: 131–132, 142, 144). На горі Букова Берда 1944 р. повстанські колиби також не рятували від дощу (Цяпка, 1975: 27). Суха ж погода в лісі несла ще й небезпеку. Збудовані з гілля і трави хижі могли швидко загорітись від найменшої іскри (Кметь, 2000: 53).

У лісах нашвидкуруч робили ліжка з гілок, навіть взимку (Літопис, т. 39: 114; Дубницький-Кілко, 2004: 38, 44). Опісля повстанці мушили замаскувати місце постою, щоб вороже військо не пішло слідом за ними (Кметь, 2000: 152). Навіть на тимчасових стоянках стрільці лягали так, щоб швидко зайняти бойові позиції і відбивати ворожий наступ («В рядах УПА», 1957: 158, 287; Гук, 1994: 49).

Безпечним місцем за повстанськими мірками був саме ліс. Наприклад, весною 1945 р. командування УПА наказало зміцнити дисципліну та конспірацію, оминати бої через деяке розпорошення відділів після зими. Повстанці переводились з місць по селах – до лісових таборів, а заходили до сіл тільки вночі для харчування (Кметь, 2000: 36; Гук, 1994: 165). У лісах можна було сховати й повстанське «господарство» – підземні склади з харчами, землянки з верстатами для шиття одягу і взуття, лазні і пральні (Кметь, 2000: 40).

Часто повстанці використовували ніч для маршів, тоді як вранці зупинялися, щоб відпочити. Нерідко в джерелах можна зустріти подібні цитати: «Як тільки запали перші сутінки, сотня залишила табір». За умов блокади сіл і насичення терену ворожим військом, сотні УПА переходили в більші лісові масиви (Кметь, 2000: 56–57, 128–129, 135, 145; Літопис, т. 30: 285). Вдень за гарних умов проводились денні вишколи для вояків (Кметь, 2000: 104).

Лісові масиви давали повстанцям зручний протір для пересування та життя, бо тут було набагато легше сховатись від ворогів, тижнями перебувати у відносній безпеці. У районах постійної дислокації та відпочинку намагались не робити засідок та не мати з ворогом непотрібних боїв. Те саме відмічали польські органи безпеки: «УПА в основному пересувається вночі і чудово орієнтується в терені. Вдень відпочивають у своїх сховках» (Акція «Вісла», 1997: 158, 241, 311).

Можна сказати, що в партизанському житті ліс займав певну символічну роль. Так, вояки сотні «Хріна» улюблений буковий ліс над селом Завадка Морохівська називали «серединою світу» (Літопис, т. 30: 289–291). Для повстанця Романа Маца особливою була роль лісу та його мешканців – звірів, від споглядання яких він наче наповнювався натхненням та життєвою силою (Мац, 2006: 58–59). Промовистий діалог відбувся на перемовинах між місцевою польською владою та українським підпіллям. На зауваження польського коменданта, що він не гарантуватиме безпеку упівцям, якщо вони прийшли на перемовини з гранатами та пістолями, булавний «Сокіл» відповів: «Мешкаючи під ялицями, не знаю чи зможу трапити під ту яличку, під котру сховаю пістоль і гранати, і тому ношу їх при собі» (ГДА СБУ. Ф. 62. Спр. 4. Т. 107. Арк. 5). Деякі колишні вояки УПА і ОУН асоціювали свою діяльність у визвольному русі саме з лісом. Про це свідчать назви спогадів: «Ліс горить!», «Ліс наш батько», «В лісах Лемківщини», «На зеленій Лемківщині», «У лісах Любачівщини», «Коли ліс був наш батько».

Пості в селах. Повстанські будні йшли у постійних багатокілометрових походах, від яких вояки були вщент стомлені. Найбільшим благом для повстанців було квартирування у селян з можливістю побути в сухому приміщенні, висушити одяг і взуття та поїсти домашньої їжі (Літопис, т. 39: 37, 47, 107; «В рядах УПА», 1957: 110; Кметь, 2000: 102, 129, 183, 187; Гук, 1994: 181; Дубницький-Кілко, 2004: 39). Працівники місцевої мережі ОУН розподіляли вояків по хатах. Однак, і тут відпочинок був нетривалий – у разі наближення ворожих військ, щоб не наражати місцевих людей на помсту, відходили знову в ліс (Кметь, 2000: 129, 148–149; Леськів-Кіт, 2002: 76). Так само й підпілляники, проходячи повз якесь село, могли звернутися до місцевого станичного або навіть солтиса, щоб їм виділили якусь хату чи дали вільне ліжко (Гук, 1994: 237–238; Дубницький-Кілко, 2004: 18).

У безпечній ситуації в терені підпілляники та окремі боївки самооборони, а іноді навіть сотні,

могли кілька днів квартирувати у селах «рій за роєм у кожній хаті вниз села» (Гук, 1994: 321). У таких випадках виставляли розвідку та користалися відомостями від простих людей про ворожі маневри (Літопис, т. 30: 104, 165; Чорна, 2016: 53). Командири намагалися виховувати власне вояцтво та ночувати й проводити свій побут поміж них. Деяким боївкам вдавалось навіть зимувати в селі на квартирах у людей, дуже прихильних до УПА (Літопис, т. 30: 105, 141; Тимочко, 2005: 87; «В рядах УПА», 1957: 221). Зі спогадів ми бачимо, що селяни у переважній більшості випадків радо приймали в себе вояків, яким всіляко допомагали та «берегли» (Карванська-Байляк, 2000: 77, 104–105, 108, 130, 149).

Сотня «Вовки II» на Холмщині влаштувала кількадекний постій в польській колонії (Літопис, т. 39: 61). Очевидно, що у ворожому населеному пункті партизани не могли довго перебувати – одразу хтось привів би до них урядові війська. З іншого боку, багато поляків в умовах Закерзонського прикордоння доволі позитивно ставилось до УПА та співпрацювало, навіть надаючи можливість зробити криївку під власною хатою (Літопис, т. 4: 315).

Траплялися випадки, коли часу на розквартирування по хатах не було, або треба було сотню чи боївку тримати єдиною. Повстанець М. Улян оповідає про 140 осіб, які спали у двох малих хатах, головним було «аби тільки поспати». Однак такі постої часто закінчувалися ворожими облогами на село (Гук, 1994: 264). Спецвідділ СБ з 15 осіб заночував у хаті селянина. Розмістились на підлозі «один біля одного, в одязі й при зброї, закутавшись хто в свого плаща, а хто в білу палатку». Хоч було вогко та холодно, але «всі спали як побиті» («В рядах УПА», 1957: 206).

Повстанці, які ночували в селах, наражали себе на небезпеку раптового нападу та оточення ворогом. Особливо це стосувалось поодиноких бійців сотень, які виходили у кількадекнну відпустку, заходили до родичів, знайомих чи за харчами. Досвідчені підпільники могли оминути ворога, а ось окремий солдат без сотні у терені міг легко «пропасти» (Гук, 1994: 169; Дмитрик, 1992: 122–123; «В рядах УПА», 1957: 132–133). Стрільці сотень самі розуміли, що в терені їм небезпечно пересуватись самим, особливо без досвіду уникання погоні й облав, і на спеціальні завдання ходили дуже неохоче (Чорна, 2016: 68; Дубницький-Кілко, 2004: 121).

Селяни часто давали у розпорядження партизанам стодоли і стріхи, з яких вони могли швидко втекти від ворожого війська (Гук, 1994: 237–238;

Кметь, 2000: 146; Чорна, 2016: 53). Оскільки підпільники пересувались тереном переважно вночі, на день могли зайти до села і «переднювати» у стодолі (Літопис, т. 30: 73), інколи без відома господарів (Цяпка, 1975: 127). Після життя під відкритим небом у лісі, навіть ночівля у стодолах для вояків «видавалась великим люксом» (Чорна, 2016: 58–59; Літопис, т. 4: 251).

Під час маршів тереном як окремі групи підпільників, так і цілі сотні могли заночувати у виселених та спалених селах – де вже не було людей («В рядах УПА», 1957: 186; Літопис, т. 30: 299; Літопис, т. 39: 98). У таких покинутих помешканнях важко було одразу зробити тепло, адже будь-якій печі, навіть найпростішій, потрібен час для розігріву та справжнього виділення тепла в оселю (Літопис, т. 39: 91). Для підпільників, які постійно були поміж людей, повне виселення села означало припинення конспірації. Після цього жити в підпільних хатах було неможливо – господарів не було (Тимочко, 2005: 183).

Підпільники ОУН в основному мали квартири в селах. До підбору «домівки» підходили досить ретельно. Це мали бути господарства «людей певних», не п'яниць чи балакунів, брали до уваги, які будуть сусіди. Все мало відбуватись у суворій таємниці. У разі деконспірації перед ненадійними особами, з ними проводилась розмова або погроза. Особливою, за правилами конспірації, мала бути подальша поведінка та життя у таких хатах. Мала бути напрацьована система попереднього огляду перед входом у дім – кличок, знаків, а опісля варті та розвідки довкола (ЦДАВОВУУ. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 230. Т. 1. Арк. 11–13). На Закерзонні дуже часто націоналісти користувались такими підпільними квартирами замість криївок (Карванська-Байляк, 2000: 87).

Цілими «партизанськими столицями», з прихильним населенням, були села на Лемківщині, Перемищині, Любачівщині разом з мережею ОУН та симпатиків руху, формувалися повстанські загони (Літопис, т. 30: 88, 141, 289–291; Тимочко, 2005: 108–110, 198). Деякі з учасників визвольного руху називають територію, підконтрольну повстанцям – «Повстанською республікою» (Цяпка, 1975: 102–103; Кметь, 2000: 32, 143).

Криївки. Зазвичай з початком осені підпільники готувались до зими – будували в першу чергу харчові криївки («В рядах УПА», 1957: 122; ОУН і УПА, 2009: 56). Після переходу фронтів провідники ОУН і УПА наказували членству готуватись до «твердого підпільного життя», маючи про всякий випадок таємні сховки. Ці підземні приміщення слугували складами для харчів, зброї,

медикаментів, тимчасовими або постійними сховками для людей (ЦДАВОВУУ. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 47. Т. 2. Арк. 1, 12). Великі житлові криївки для зимівлі на Закерзонні почали будувати вже у 1944 р. (Гук, 1996: 46, 210). Керівництво повстансько-підпільного руху переважно перебувало в підземних бункерах. Оточені у криївці «члени штабів УПА», за спостереженнями поляків, ніколи не здавалися живими (Акція «Вісла», 1997: 241, 431).

Криївки планували заздалегідь, підпільні працівники мали підбирати місце та матеріал. Окремі з них робились для «спеціальних цілей» (ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 28. Арк. 140). Очевидно, місцева мережа підпілля мала дбати про безпеку підземних приміщень перед ворогом. За правилами конспірації низові працівники мали тримати у секреті, навіть для власних керівників, свої спеціальні сховища, магазини чи домівки і відкривати їх лише за нагальної потреби (ОУН і УПА, 2009: 18, 43, 46–47, 56, 61). Про розмах «криївчаної справи» на Закерзонні говорить польська статистика. Якщо вірити цим цифрам, лише у ході операції «Вісла» урядовими військами було знищено 1178 бункерів і криївок (Киричук, 2000: 218).

До будівництва залучали як тих, хто там житиме, так і сторонніх вояків з іншого району. Деякі групи криївчаних майстрів робили кілька сховків та передавали їх тереновим працівникам (Чорна, 2016: 52–53, 61). Найвразливішою криївка була під час будівництва. Кілька разів підпільникам доводилось переривати роботу і ховатись, а також перевіряти «знаками», чи не виявили поляки їхній підземний дім (Цяпка, 1975: 237–238). Після деконспірації, наприклад, вояки сотні «Хріна» мусили кілька разів змінювати місце будови шпиталю (Літопис, т. 30: 272). Коли супротивник брав у полон когось, хто знав про криївку, за правилами підпілля її треба було залишати. Те саме стосувалось і підземних складів. Повстанці намагались одразу розподілити між собою одяг, взуття та зброю. Після побудови підземного житла зверху для маскуванню висаджувались дерева, щоб не було жодних натяків на перебування під землею повстанців (Леськів-Кіт, 2002: 229).

Перебування у криївці завжди було пов'язане з небезпекою. Одна чота командира «Громенка» під час облави польського війська розташовувалась у криївці, стійковий ненавмисне сам привів ворогів до сховку. Так загинуло 22 вояка, а пізніше провід видав наказ повстанцям не переховуватись, а прориватись з боєм крізь ворожі лави (Дубницький-

Кілко, 2004: 174–175). Подібні факти траплялись і на Грубецьщині (Гук, 1996: 40). У маленьких криївках не було нормальної вентиляції, через певний час не вистачало повітря (Гук, 1996: 50–51; Гук, 1994: 128–131).

Опубліковано достатньо спогадів будівельників криївок. Наприклад, восени 1944 р. на Лемківщині підпільна боївка протягом шести тижнів будувала криївку розміром 4х4 м, 2 м у висоту («В рядах УПА», 1957: 134–135). Бункер референта СБ «Гуцула» будувався протягом двох тижнів, з довоколишніх сіл транспортували будівельний матеріал. Але його відмінністю від звичайних криївок було піднесення над землею, а не цілковито підземне приміщення. По суті це була землянка з бійницями, по різні боки якої була криниця та туалет («В рядах УПА», 1957: 246–247). Такі конструкції партизани використовували й в інших теренах Закерзоння (Чорна, 2016: 64). У криївках існувало навіть електричне освітлення – частіше від акумуляторів, які вдавалось здобути від селян, або навіть хитрістю від польських урядових військ (IPNR. Rz 072/1. Т. 74. Арк. 34; Дубницький-Кілко, 2004: 197).

Слід зазначити, що учасникам українського визвольного руху на Закерзонні криївки не подобались, їх вважали вимушеним сховком, що було пов'язано не тільки з численними незручностями, але й доволі пасивною роллю тих, хто перебуває в ній. Їм, по суті, залишалось покладатись на долю – чи виявлять криївку вороги. А викрити підземне приміщення було можливо за певними ознаками, особливо «знавцями». Так, зокрема, взимку сніг над криївкою танув, бо крізь землю просочувалось тепло. Весною підземне приміщення заливало водою, яку спочатку намагались відвести та вичерпувати. Часом забивались й продухи – і там було майже неможливо перебувати. А якщо продовжували жити й влітку, було помітно, що трава над криївкою росла краще, адже люди під нею видихали вуглекислий газ (Мац, 2006: 24; Цяпка, 1975: 271; Літопис, т. 4: 305; Борець, 1986: 175).

Екстремальні житлові умови. Під екстремальними умовами розуміємо варіанти постоїв та ночівлі повстанців і підпільників, які могли зашкодити здоров'ю. Можна сказати, що будь-які обставини на війні, особливо партизанській, є небезпечними. Однак, як ми бачили, проживання в селі було більш-менш прийнятним, те саме можна сказати про гарно облаштовані лісові табори. Наближеними до екстремальних були умови побуту в підземних криївках, особливо довготермінового. Тут за надзвичайні житлові умови ми вважаємо такі, які учасники визвольної боротьби могли

прийняти лише в екстремальній ситуації бойових дій, надмірного фізичного та психологічного виснаження, коли ніщо вже не мало значення.

Вояків та підпільників часто мучило недосипання. Постійні походи, бойові дії, погоні та облави не залишали часу на нормальний сон та відпочинок. Спали частіш за все прямо в одязі, «притулившись один до одного» (Цяпка, 1975: 223; Кметь, 2000: 83–84, 145; Дубницький-Кілко, 2004: 176). У кризових ситуаціях, після кількох днів без сну, вояки могли влаштуватися на гілках дерев, прив'язуючи себе ременем, щоб не впасти. Залазили у стодоли сіна для короткого сну, незважаючи на небезпеку (Гук, 1994: 24; Тимочко, 2005: 178).

Після довгого виснажливого маршу, втечі від ворога, підвідділ УПА міг заночувати в лісі просто неба, охороняли сплячих чергові стійкові. «Підкладаю під голову “Дехтяра” і засинаю, як убитий» (Цяпка, 1975: 123, 302; Кметь, 2000: 57, 123, 152, 166; Дмитрик, 1992: 15). Надміру утомлені та голодні, повстанці були байдужими до всього. На короткому відпочинку деякі стрільці лягали на землю і відмовлялись далі рухатись. «Ім було вже все одно, де вмерти» (Кметь, 2000: 120).

Повстанці відчували брак теплого приміщення, особливо за поганої погоди. Наскрізь мокрими були від дощів та поту після цілодобового маршу. Особливо дошкульним це було на одноденних стоянках без облаштованих колиб. Хоча протягом життя у таких умовах повстанці вже не звертали уваги на обставини (Кметь, 2000: 133, 135–136, 142, 169–170). У партизанській війні траплялися випадки, коли повстанцям у засідці треба було чекати на підхід ворога під зливою протягом кількох годин (Літопис, т. 30: 336).

Погані житлові умови дуже впливали на моральний стан військ. Це, особливо в холодну пору року, призводило до втрати бойового запалу та масових дезертирств з відділів УПА (Дубницький-Кілко, 2004: 74–75).

Терпіти житлові незгоди доводилось і підпільникам. Спали, наприклад, у «густих лозах

в колишньому німецькому окопі». Під час листопадових морозів надовго заснути на землі не вдавалось: «Трясе, мов у пропасниці, зуб на зуба скаче». Ходьбою розігрітись не могли, щоб не побачив ворог (Цяпка, 1975: 129, 138).

Життя сотень УПА взимку 1946–1947 рр. було доволі важким. Повстанці спали буквально під відкритим небом на снігу. Ліжка робились з чатиння довкола вогнища, вояки засинали, а на ранок бачили, що одяг пригорів від незгаслого вогню (Літопис, т. 30: 303, 312–313; ОУН і УПА, 2000: 204–205; Літопис, т. 4: 277; Кметь, 2000: 166).

Слід зазначити, що для повстанців та підпільників не існувало постійного місця постою та дислокації, більший час вони проводили у русі, лише час від часу заходячи до своїх «баз» – сіл, криївки чи таборів. Постійна зміна дислокації бази була вимушеною для партизанської тактики. Ця стала мобільність була способом життя. Існували спеціальні вказівки від керівництва, що радили підпільним воякам не засиджуватись на одному місці та перебувати в постійному русі (ЦДАВОВУУ. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 47. Т. 2. Арк. 19).

Висновки. Житлові умови на війні залежали від ситуації, в якій перебували українські комбатанти. Лісові табори сотні УПА намагались влаштувати, коли перебували на одному місці довший час. Особливо це було важливо взимку. За ліпшої нагоди, коли у терені не було ворожого війська заходили до села – де були вигідніші умови. Підпільники ОУН переважно перебували у населених пунктах, але їхнє життя було так суворо регламентоване не так військовою дисципліною, як приписами конспірації. Вони були по суті правилами для тих, хто хотів довше прожити в умовах підпільно-партизанської війни. Криївки були саме таким вимушеним прихистком для підпільників, боївків, поранених та лікарів. Війна як екстремальна ситуація накладала свій відбиток на відпочинок та сон вояків – досить часто не вдавалось нормально поспати, або ж робити це під дощем на морозі, на холодній землі чи на деревах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). Ф. 13. Спр. 376. Т. 28; Ф. 62. Спр. 4. Т. 107.
2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВУУ). Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 47. Т. 2; Спр. 230. Т. 1.
3. Instytut Pamięci Narodowej w Rzeszowie (IPNR). Rz 072/1. Т. 74.
4. Акція «Вісла». Документи / ред. Є. Місило. Львів; Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 1997. 574 с.
5. Борець Ю. З найкращими. Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1986. 385 с.
6. «В рядах УПА»: збірка споминів бувших вояків УПА / ред. П. Мірчук, В. Давиденко. Нью Йорк: «Дніпро», 1957. 352 с.
7. Гук Б. Закарпаття. Спогади вояків Української повстанської армії. Варшава: «Тирса», 1994. Т. 1. 440 с.

8. Гук Б. Закерзоння. Спогади вояків Української повстанської армії. Варшава: «Тирса», 1996. Т. 2. 536 с.
9. Дмитрик І. Записки українського повстанця (У лісах Лемківщини). Львів: «Червона Калина», 1992. 164 с.
10. Дубницький-Кілко С. Україну захищали в чужині: спогади про Закерзоння. Тернопіль: «Джура», 2004. 283 с.
11. Іваник М. УПА на Посаянні (зарис проблематики). *Бастіон і Батурич. УПА та підпільна адміністрація ОУН в Ярославщині, Любачівщині та Томашівщині в 1944–1947 рр. Докум. та матер.* Львів: Вид-во Львівськ. Політехн., 2012. С. 404–448.
12. Ільницький В. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954). Дрогобич: Посвіт, 2016. 696 с.
13. Карванська-Байляк А. Во ім'я Твоє: (мережане життям). Варшава: Український архів, 2000. 440 с.
14. Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-тих років ХХ століття. Львів, 2000. 304 с.
15. Кметь Є. Спогади. Любачівщина на шляху боротьби. Дніпропетровськ: «Бористен», 2000. 220 с.
16. Ковальчук В. Вплив аномалій погоди на боєздатність УПА (1944 – початок 1945 рр.). *Український визвольний рух.* 2016. № 21. С. 188–198.
17. Леськів-Кіт А. Закерзонські доли: спогад про село Корчмин. Торонто: Об'єднання Українців «Закерзоння», 2002. 396 с.
18. Літопис УПА. Торонто; Львів: «Літопис УПА», 2003. Т. 4. 448 с.
19. Літопис УПА. Торонто; Львів, 1999. Т. 29. 335 с.
20. Літопис УПА. Торонто; Львів: Літопис УПА, 2000. Т. 30. 550 с.
21. Літопис УПА. Торонто; Львів: Вид-во «Літопис УПА», 2002. Т. 38. 428 с.
22. Літопис УПА. Торонто; Львів: Вид-во «Літопис УПА», 2003. Т. 39. 1043 с.
23. Мац Р. Крутими стежками до волі. Львів: Вид-во «Мс», 2006. 148 с.
24. ОУН і УПА в 1944 році: Документи / ред. С. Кульчицький. Київ, 2009. Ч. 2. 256 с.
25. ОУН і УПА на терені Польщі (1944–1947 рр.) / ред. Ю. Шаповал. Київ: Інститут історії України НАН України, 2000. 232 с.
26. Паньків М. Схрони, криївки і бункери ОУН–УПА. Коломия: Вік, 2012. 192 с.
27. Патриляк І. «Щоденний хліб» курсантів УПА: житлове, матеріально-технічне, продовольче та медичне забезпечення старшинських та підстаршинських шкіл УПА (1943–1944). *Український визвольний рух.* 2004. № 3. С. 246–259.
28. Прокопов В. Матеріальний аспект повсякденного життя учасників руху ОУН та УПА на Закерзонні (1943–1947 рр.). *Гуманітарний журнал.* 2015. № 3–4. С. 127–138.
29. Стасюк О. Облаштування та оснащення підпільних друкарень ОУН. *Український визвольний рух.* 2011. № 15. С. 63–118.
30. Тимочко І. Моя одиссея. Варшава: Український Архів, 2005. 384 с.
31. Цяпка Д. Горить Ліс! Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1975. 398 с.
32. Чорна В. Спогади повстанця з Любачівщини. *Літопис Української Повстанської Армії. Серія «Події і люди».* Торонто; Львів: Літопис УПА, 2016. Кн. 33. 128 с.

REFERENCES

1. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (HDA SBU) [Branch State Archive of the Security Service of Ukraine]. F. 13. Spr. 376. T. 28; F. 62. Spr. 4. T. 107. [in Ukrainian].
2. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchikh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVOVUU) [Central State Archive of Higher Authorities and Management of Ukraine]. F. 3833. Op. 1. Spr. 47. T. 2; Spr. 230. T. 1. [in Ukrainian].
3. Instytut Pamięci Narodowej w Rzeszowie (IPNR) [The Institute of National Remembrance in Rzeszów]. Rz 072/1. T. 74. [in Polish].
4. Misylo Ye. (ed.) (1997). Aktsiia “Visla”. Dokumenty [Operation “Vistula”. Documents]. Lviv; Niu-York: Naukove tovarystvo im. Shevchenka u Lvovi. 574 s. [in Ukrainian].
5. Borets Yu. (1986). Z naikrashchymy [With the best]. London: Ukrainska Vydavnycha Spilka. 385 s. [in Ukrainian].
6. Mirchuk P., Davydenko V. (eds.) (1957). “V riadakh UPA”: zbirka spomyniv buvshykh voiakiv UPA [In the ranks of UPA. A collection of memories of former soldiers of the Ukrainian insurgent army]. Niu York: “Dnipro”. 352 s. [in Ukrainian].
7. Huk B. (1994). Zakerzonnia. Spohady voiakiv Ukrainskoi povstanskoi armii [Zakerzonnia. Memoirs of the soldiers of the Ukrainian Insurgent Army]. Varshava: “Tyrsa”. T. 1. 440 s. [in Ukrainian].
8. Huk B. (1996). Zakerzonnia. Spohady voiakiv Ukrainskoi povstanskoi armii. [Zakerzonnia. Memoirs of the soldiers of the Ukrainian Insurgent Army]. Varshava: “Tyrsa”. T. 2. 536 s. [in Ukrainian].
9. Dmytryk I. (1992). Zapysky ukrainskoho povstantsia (U lisakh Lemkivshchyny) [Memories of a soldier in the Ukrainian insurgent army. In the forest of the Lemko region]. Lviv: “Chervona Kalyna”. 164 s. [in Ukrainian].
10. Dubnytskyi-Kilko S. (2004). Ukrainu zakhyschaly v chuzhyni: spohady pro Zakerzonnia [Ukraine Defended Abroad: Memoirs of Zakerzonnia]. Ternopil: “Dzhura”. 283 s. [in Ukrainian].
11. Ivanyk M. (2012). UPA na Posianni (zarys problematyky) [UPA in the Posiannia Region: A Sketch of the Issue]. *Bastion i Baturyn. UPA ta pidpilna administratsiia OUN v Yaroslavshchyni, Liubachivshchyni ta Tomashivshchyni v 1944–1947 rr. Dokum. ta mater.* Lviv: Vyd-vo Lvivsk. Politekhn. S. 404–448. [in Ukrainian].
12. Ilytskyi V. (2016). Karpatskyi krai OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945–1954) [The OUN Carpathian region in ukrainian liberation movement (1945–1954)]. Drohobych: Posvit. 696 s. [in Ukrainian].

13. Karvanska-Bailiak A. (2000). *Vo imia Tvoie: (merezhanе zhyttiam)* [In Your Name: Life on the Web]. Varshava: Ukrainskyi arkhiv. 440 s. [in Ukrainian].
14. Kyrychuk Yu. (2000). *Narysy z istorii ukrainskoho natsionalno-vyzvolnoho rukhu 40–50-tykh rokiv KhKh stolittia* [Essays from the History of the Ukrainian National Liberation Movement of the 1940s-1950s]. Lviv. 304 s. [in Ukrainian].
15. Kmet Ye. (2000). *Spohady. Liubachyvshchyna na shliakhu borotby* [Memoirs. Liubachivshchina on the path of struggle]. Dnipropetrovsk: “Borysten”. 220 s. [in Ukrainian].
16. Kovalchuk V. (2016). *Vplyv anomalii pohody na boiezdatnist UPA (1944 – pochatok 1945 rr.)* [Influence of Anomalies of Weather on UPA Warfare (1944 – early 1945)]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*. № 21. S. 188–198. [in Ukrainian].
17. Leskiv-Kit A. (2002). *Zakerzonski doli: spohad pro selo Korchmyn* [Zakerzonnia Destinies: Memoirs of the Village of Korchmin]. Toronto: Obiednannia Ukraintsiv “Zakerzonnia”. 396 s. [in Ukrainian].
18. *Litopys UPA* [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army]. (2003). Toronto; Lviv: “Litopys UPA”. T. 4. 448 s. [in Ukrainian].
19. *Litopys UPA* [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army]. (1999). Toronto; Lviv. T. 29. 335 s. [in Ukrainian].
20. *Litopys UPA* [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army]. (2000). Toronto; Lviv: Litopys UPA. T. 30. 550 s. [in Ukrainian].
21. *Litopys UPA* [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army]. (2002). Toronto; Lviv: Vyd-vo “Litopys UPA”. T. 38. 428 s. [in Ukrainian].
22. *Litopys UPA* [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army]. (2003). Toronto; Lviv: Vyd-vo “Litopys UPA”. T. 39. 1043 s. [in Ukrainian].
23. Mats R. (2006). *Krutymy stezhkamy do voli* [By the Winding Paths to Freedom]. Lviv: Vyd-vo “Ms”. 148 s. [in Ukrainian].
24. Kulchytskyi S. (ed.) (2009). *OUN i UPA v 1944 rotsi: Dokumenty* [OUN and UIA in 1944: Documents]. Kyiv. Ch. 2. 256 s. [in Ukrainian].
25. Shapoval Yu. (ed.) (2000). *OUN i UPA na tereni Polshchi (1944–1947 rr.)* [OUN and UPA in the Territory of Poland (1944–1947)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 232 s. [in Ukrainian].
26. Pankiv M. (2012). *Skhrony, kryivky i bunkery OUN–UPA* [Hideouts, Shelters, and Bunkers of the OUN-UPA]. Kolomyia: Vik. 192 s. [in Ukrainian].
27. Patryliak I. (2004). “Shchodennyi khlib” kursantiv UPA: zhytlove, materialno-tekhnichne, prodovolcheta medychne zabezpechennia starshynskykh ta pidstarshynskykh shkil UPA (1943–1944) [The Daily Bread of UPA Cadets: Housing, Material-Technical, Food, and Medical Provision of Senior and Junior Officer Schools of the UPA (1943–1944)]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*. № 3. S. 246–259. [in Ukrainian].
28. Prokopov V. (2015). *Materialnyi aspekt povsiakdennoho zhyttia uchasnykiv rukhu OUN ta UPA na Zakerzonni (1943–1947 rr.)* [The material aspects of everyday life of members OUN and UIA movement in Zakerzonnia (1943-1947)]. *Humanitarnyi zhurnal*. № 3–4. S. 127–138. [in Ukrainian].
29. Stasiuk O. (2011). *Oblashtuvannia ta osnashchennia pidpilnykh drukaren OUN* [Arrangement and Equipment of Underground Printshops of the OUN]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*. № 15. S. 63–118. [in Ukrainian].
30. Tymochko I. (2005). *Moia odyseia* [My odysseys]. Varshava: Ukrainskyi Arkhiv. 384 s. [in Ukrainian].
31. Tsiapka D. (1975). *Horyt Lis!* [The forest aflame]. London: Ukrainska Vydavnycha Spilka. 398 s. [in Ukrainian].
32. Chorna V. (2016). *Spohady povstantsia z Liubachyvshchyny* [Memoirs of an UPA soldier from Lubachiv region]. *Litopys Ukrainskoi Povstanskoj Armii. Seria “Podii i liudy”*. Toronto; Lviv: Litopys UPA. Kn. 33. 128 s. [in Ukrainian].